

Raamatukogude, arhiivide ja muuseumide koostöö vajadusest ning võimalustest

VOLDEMAR MILLER

Jutt, mis ma järgnevalt räägin, on varsti juba 45 aastat vana. Nimelt korraldas Kultuuriministeerium 1940. aastail raamatukogude ja muuseumide ühiseid päevi või seminar-kokkutulekuid. Võtsin neist arhiivide esindajana osa ja esinesin kahel korral ettekandega. Sellega seoses hakkasin juba siis nägema, kui palju on neil kolmel asutuste liinil ühiseid huve ja muresid, mis vajavad koos arutamist ja lahendamist.

Edasi tegi saatus minust endast raamatukogutöötaja ja kuulumine mitme muuseumi teaduslikku nõukokku tegi lähedaseks ja arusaadavaks muuseumide probleemid. Samal ajal näiteks tegelemine kodu-uurimisega ning kaasaaitamine paljudele uurijatele vajalike materjalide leidmisel tõi ilmsiks, kui halvasti tunnevad andmepankade erisüsteemid üksteise tööd ja kui raske on uurijatel orienteeruda ning jõuda vajalike allikateni. Siit kasvas välja tungiv vajadus püüda kaasa aidata, et need süsteemid läheneksid ja üksteist mõistma hakkaksid. Täna, näiliselt selleks ebasobival ajal, räägingi sellest. Ja mitte juhuslikult, vaid seepärast, et siia on kogunenud kõikide vastavate, üksteist vajavate ja täiendavate süsteemide esindajad.

Kõigepealt natuke kirjeldavalt – olukorda analüüsivalt.

1. dokumentaalsete (käsikirjaliste) materjalide peamised omajad ja säilitajad on arhiivid. Samu materjale

koguvad ja säilitavad aga ka muuseumid ja raamatukogud. Muuseumidest on suuremad dokumentaalsete materjalide kogud Kirjandusmuuseumil, Ajaloomuuseumil ning Teatri- ja Muusikamuuseumil, vähemal määral leidub aga neid kõigis teistes muuseumides. Raamatukogudest omavad suuremaid dokumentaalsete materjalide kogusid Tartu Ülikooli Raamatukogu, vähemal määral Teaduste Akadeemia Raamatukogu ja paljud teised raamatukogud. Peale selle on suured dokumentaalsete materjalide kogud paljudes instituutides, eriti projekteerimise instituutides, Eesti Raadiol ja Televisioonil. Siia juurde võib arvata ka uurimuste käsikirjad, mis asuvad kõrgkoolides ja mujalgi.

Mingit terviklikku informatsiooni kõigi nende kohta meil aga ei ole. Arvelevõtmine ja korraldusprintsiibidki on kõigil erinevad. Esineb sedagi, et mingit printsipi ei ole.

2. Trükiste – raamatute põhilisteks kogujateks ja säilitajateks on raamatukogud. Suured, mitmeti ainulaadsed, mõnes osas täiuslikumadki raamatukogud on aga ka arhiividel. Eriti suured ja väärtuslikud Eesti Ajalooarhiivil ja Riigiarhiivil. Raamatute ja trükiste kogud on ka kõigil muuseumidel. Eriti suured ja väärtuslikud Eesti Rahva Muuseumil, Viljandi Koduloomuuseumil, Ajaloomuuseumil, Teatri- ja Muusikamuuseumil. Seejuures jagunevad neis olevad trükised tavaliselt kahte ossa: käsikogu

– päris raamatukogu – ja trükiste kogu ekspositsiooni tarbeks.

Suured ja mõneti sisuliselt kattumatud raamatukogud on aga ka paljudel instituutidel. Lisaks neile on olemas sagedasti ainukesemplare sisaldavad kolleksionääride raamatukogud.

3. Fotokogud on kõigil arhiividel, muuseumidel, raamatukogudel, instituutidel, televisioonil, kolleksionääridel. Mingit omavaheolist koostööd neil aga ei ole.

4. Sellise koordineerimatuse pärast kannatavad kõigepealt uurijad-kasutajad, selle kaudu aga ka meie teadus, kultuur ja majandus, samuti vastavad asutused ise. Sest ühegi kogud ei ole täielikud, kõigil oleks võimalik üksteist aidata.

5. Mõned konkreetset näited:

Teades, et RAKA¹ (praeguse Ajalooarhiivi) raamatukogus on suurel hulgal sinna koos arhiividega saabunud lugejatele-uurijatele väga vajalikke ametkondlikke väljaandeid paljudes dublettides, mis arhiivi koormavad, taotlesin nende üleandmist TA² raamatukogule, kust need puudusid, aga olid väga vajalikud. See ei läinud siiski nii lihtsalt. Arhiiv oli nõus, aga raamatukogu juhtkond ei mõistnud, kui vajalikud need on. Pidin minema otsima abi Ajaloo Instituudist, selle kaudu sõitsin lõpuks Tartusse presiidiumi, Gustav Naani poolt allkirjastatud komanderinguga. Ja nüüd on Teaduste Akadeemia Raamatukogul Ajalooarhiivi järel kõige täielikum Vene tsaarivalitsuse aegsete ametkondlike trükiste kogu, mida väga palju kasutatakse: Kubermanguvalitsuse patendid ja plakatid, ametliku statistika väljaanded seaduste ja määruste kogud. Kasu said kõik: arhiiv koormavatest dublettidest lahti, raamatukogu vajalikud väljaanded, uurija vajalikud allikad.

Järgnevalt võtsime üle Tallinna Linnaarhiivi raamatukogu seal mittevajalikuks peetava osa. Nii sai raamatukogu olulist täiendust ka vabariigiaegsete ametkondlike trükiste osas. Praegu võib-olla Linnaarhiiv isegi pahandab, siis oli see aga ühtlasi nende trükiste päästmine. Kui me seda õigel ajal ei oleks teinud, oleks neid tabanud samasugune saatus nagu Pärnu Linnaarhiivi väga väärtuslikku, lausa ainulaadset raamatukogu.

On aga ka teisi, negatiivseid näiteid. Ka ORKA³ raamatukogu oli dublettidega hädas. Aga nende üleandmisest Teaduste Akadeemia Raamatukogule ei saanud suurt asja. Nagu nüüd mõistan, sellepärast, et need Eesti Vabariigi aegsed ametkondlikud trükised olid sellel ajal nii rangesti spetsfondi⁴ kuuluvad, et lihtsam, vähem muret tekitav oli need hävitada ja täita nende arvel makuleerimise plaani. Peaaegu sama juhtus Ministrite Nõukogu raamatukoguga.

Mõlemal juhul tegin oma taotlusega pahan dust raamatukogu töötajatele.

Teisipidi on aga ka raamatukogudel ja muuseumidel võimalik aidata arhiive. Näiteks oli Eesti Rahvusraamatukogusse üle võetud raamatukogudega koos saabunud mitmeid arhiividokumente, terveid toimikuid. Reservfondi läbivaatamisel suunati need arhiividesse, mitu saadetist sai praegune Ajalooarhiiv. Üksikdokumendid ja raamatukogule mittehuvipakkuvad, sagedasti raamatute vahelt leitud pisitrükised, samuti rahad ja vekslid, on suunatud muuseumidesse.

Ka muuseumidel omakorda on võimalusi. Näiteks on Tallinna Linnamuuseumi kodu-uurijad toonud Linnamuuseumile edasiandmiseks raamatuid, mida muuseum ei vajanud, ja need on suunatud raamatukokku, mõned dokumendid arhiividesse. Pisitrükiseid ning ka esemeid on saanud väga paljud teised muuseumid.

Erakordse väärtusega üksikdokumente ja fotosid on kogunud õpilased – kodu-uurijad. Sagedasti on neid või nende koopiaid antud muuseumidele. Avastatud on ka kogemata säilinud arhiivifonde.

On aga ka trükiseid, mis on ühtlasi dokumendid, sest neisse on tehtud olulisi täiendusi. Näiteks on rohkesti kalendrid, mis on üht-

¹ Riiklik Ajaloo Keskarhiiv lüh RAKA.

² Teaduste Akadeemia lüh TA.

³ Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehituse Riiklik Keskarhiiv, lüh ORKA.

⁴ Spetsfond ehk erihoidla salastatud dokumentide ja trükiste hoidmiseks.

lasi päevikud. Raamatukogus on nad lihtsalt trükiste eksemplariid, isegi vähem väärtuslikud, kuna nad on määritud. Õiges kohas – isiku, asutuse või organisatsiooni fondis – oleksid need aga väärtuslikud dokumendid. Sedalaadi väärtusega on ka paljud ainult vastava komisjoni või nõukogu liikmete jaoks trükiste seaduste, määruste, eelarvete jne eelnõud, millesse vastava nõukogu liige on kandnud oma ja teiste tehtud parandused. Dokumentaalse väärtusega on ka näidendite režiiraamatud.

Omaette väärtuse moodustavad nn ametkondlikud pisitrükised. Suur osa meie seltside, kooperatiivide ja ettevõtete arhiive on hävinud. Osa neist on aga andnud välja nii palju mitmesuguseid trükiseid, et koos võiksid need eelarved, aruanded, ringkirjad, juhendid asendada kadunud fondi. Arhiivid neist ei hooli, raamatukogud ja muuseumid säilitavad neid aga eraldiseisvana. Nõnda on paljude organisatsioonide ja ettevõtete ajaloo uurimine muutunud peaaegu võimatuks, kuigi dokumentaalse väärtusega allikad on olemas.

Kiirete muutuste ja ümberkorralduste ajal jõuavad harilikult väiksemate asutuste, eriti aga ettevõtete ja organisatsioonide arhiivid arhiivi juhuslikult ja puudulikult. Samal ajal koguvad ja säilitavad neid arhivaale suuremal või väiksemal määral arhiivid ja vahest ka raamatukogud. Nii on juhtunud, et mitmed fondid on laiali eri asutustes.

Samal ajal ilmneb ka teine nähtus: arhiivid ei pane rõhku trükiste kogumisele ja säilitamisele. Kui aga fond ei ole täielik, siis täiendavad seda oluliselt ametkondlikud juhutrukised, aruanded, programmid, toodangu kataloogid jmt. Neid on aga paljud raamatukogud ja muuseumid hoolega kogunud.

Trükiste osas võivad aga arhiivid ka raamatukogusid aidata. Nimelt on palju olulisi trükiseid, mis olid määratud kitsalt ametkondlikuks kasutamiseks ja seetõttu ei jõudnudki raamatukogusse. Meenuvad näiteks Eesti Vabariigi ajal ilmunud "karistustekstid", mille said ainult kohtud ja politseikomissarid. On ka mitmeid väga kitsalt levitatud aruandeid.

Need on vaid mõned näited koostöö võimalustest ja vajadustest. Ja nüüd jõuan selle juurde, milleks ma üldse rääkisin.

Voldemar Miller ja Lennart Meri Tallinna Linnaarhiivis 1996. aastal Paul Johanseni 95. sünniaastapäeva tähistamisel. Foto P. Pillak

Kui me tahame tõesti oma teadust, kultuuri, majandust, ka poliitilist struktuuri edasi arendada, peame leidma tee, kuidas oma tööd koordineerida. Vastasel korral jätkame nõukogulikke tööd ja võimaluste pillamist.

Seni oli koordineerimine väga raske, sest iga süsteem elas oma ülalt alla tulevate direktioonide järgi, mida eriti pidid arvestama direktorid. Neile oli kasulik mitte vaadata kõrvale. Nüüd on kõigil süsteemidel oma ühingu. Sellepärast, arvan, et on aeg organiseerida nende ühine seminar-nõupidamine, kus iga liin tutvustaks ennast ja oma probleeme. Võib-olla oleks kasulik tõmmata kaasa Eesti Raadio, Televisioon ja andmepankade kasutajakonnad; esijoones kodu-uurijad, kes on potentsiaalsed kõikide vastavate kogude täiendamisele kaasa aitajad.

Teiseks, kui oleme saanud vabaks ja ei pea kogu aeg kartma, tuleks koostada meie oma kohalik teatmeteos selles laadis, kui on näiteks ülemaailmne "World of Learning". Kui selles oleks lühidalt iseloomustatud kõik andmepangad ja ka uurimisasutused, hakkaks meie teadus ja kultuuritöö palju kiiremini ja kergema vaevaga arenema ning täiustuksid ka andmepangad ise. Juba sellega, et nad saavad teadlikuks oma kohast Eesti ühiskonnas.

Näib ehk utopistlik. Aga üks tark ütetus, mis pärineb muide Ants Piibult, kõlab nii: "Selles, et võimalikku saavutada, peab võimatut püüdma."

Siin publitseeritud sõnavõtt on ilmunud Raamatukoguhoidjate Ühingu Aastaraamatus. Tallinn, 1992, nr 2, lk 36–39.